

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR
Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepková 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 6 — 1972 — ČÍSLO 3

J. Mistrík, K štylistike ti- tulkú	65
H. Jenč, Problémy jazykovej kultúry v lužickej srbčine .	68
Čítame Slovník slovenského ja- zyka	74
K. Palkovič, Expresívne názvy častí tela v češtine a slovenčine I.	76
J. Doruľa, <i>Pokuta, stroj, bir- šag</i> a ďalšie príbuzné slová .	80
M. Majtán, <i>Slová báň (bán)</i> a <i>baňa</i> v slovenských chotár- nych názvoch	85

Rozličnosti

Lobby, rugby — lobbista, rug- bista. J. Sabol	89
Chladnička - ľadnička - mraz- nička. J. Jacko	90

Správy a posudky

1000 poučení zo spisovnej slo- venčiny. V. Betáková	90
--	----

Spytovali ste sa

Skladné a ložné. I. Masár	93
Písanie bodky za doplnenými údajmi v tlačivách. M. Po- važaj	93
Manželia Pyšní i manželka Pyš- novci. I. Masár	94
Nadväznosť, nie náväznosť. M. Považaj	94
Vyše 50. výročie? M. Ivano- vá-Salingová	95

KUL TURA SLOVA

K štylistike titulku

Kapitoly zo štylistiky (3.)

JOZEF MISTRÍK

Obsahovo a formálne uzavretá jednotka textu máva svoj samostatný názov, svoj titulok. Ak pri takejto jednotke hovoríme, že má svoje rámcové a vnútorné časti, tak potom titulok patrí k rámcovým častiam. Umiestnený je na najexponovanejšom mieste a je nositeľom závažných obsahových častí celého textu. Titulok spája čitateľa s vlastným textom: priťahuje, informuje a uvádza do textu. Samým titulkom sa niekedy môže povedať viac ako siahodhlým textom. Aj keď je najčastejšie od ostatných častí formálne oddelený, vecne je súčasťou ostatného textu.

1. Bez ohľadu na to, ako súvisí s obsahom celého prehovoru, pre štylistickú hodnotu titulku je rozhodujúca jeho jazyková podoba. Najprv je dôležité to, či titulkom je celá alebo iba kusá veta. Ak je ním úplná veta aj s určitým slovesom, potom je titulok dosť konkrétny a opisný. Napríklad *Vláda republiky vystúpi s novým programom*. Lenže tak, ako sa dĺžka titulku zväčšuje, zastiera sa jeho jadro i jadro ním avizovaného textu. V redakciách denníkov platí úzus, že dobrý titulok nemá mať viac ako 21 písmen, čo značí, že nemá obsahovať viac ako 3—4 plnovýznamové slová. Tendencia k stručnosti titulkov sa uplatňuje aj mimo redakcií denníkov. Spomenutý titulok by sa mohol obmieňať napríklad takto: *Vláda republiky s novým programom*; *Vláda s novým programom*; *Nový program vlády*; *Vláda a nový program*; *S novým programom*; *Program vlády* atď. Všetky tieto variácie sa od základnej podoby odlišujú tým, že sú kratšie, a potom tým, že každej z nich chýba slove-

so. Dĺžka a spolu s ňou i sloveso hrajú v titulku dosť rozhodujúcu úlohu. Prítomnosť slovesa dodáva titulku charakter opisnosti a konkrétnosti.

Predpokladajme, že sa vynechá sloveso, ktoré z hľadiska významovej výstavby plní funkciu prechodného člena. Oстане východisko a jadro, to jest téma a réma {réma = nová informácia o téme}. Ak treba titulok ďalej skracovať, rozhoduje autor alebo redaktor o tom, či z neho vypustí tému alebo rému. Témou býva najčastejšie menný výraz v nominatíve, rémou zasa obyčajne menný výraz v inom než v prvom páde. Príklad na tematický titulok: *Hokejová liga*. Príklad na rematický titulok: *O svetovom románe*. Menný výraz v nominatíve je statický, avšak v inom ako v prvom páde je dynamický. Dynamickosť je daná tým, že údaj v nepriamom páde predpokladá a asociuje sloveso. Nominatív sa pociťuje ako abstraktnejší, nijako bližšie nedeterminovaný, ostatné pády sú konkrétnejšie, gramaticky determinované, ako konštrukcie sú príťažlivejšie. Uvedieme príklady na dynamické menné titulky: *Nad mapou sveta*; *K prameňom poézie*; *Pre veľké straty*. Aj infinitívny titulok predpokladá a asociuje určité sloveso, a preto sa tiež pociťuje ako dynamický. Napríklad: *Začať žatvu*. V takýchto prípadoch niekedy sám infinitív je nositeľom imperatívnej funkcie.

Expresívnu príchut' majú titulky, ktoré majú konštrukcie apoziopez a proziopez, teda neúplné konštrukcie, napríklad *Jasať nemôžeme, ale ...*; *... sa všetci pripravujú* a podobne. Expresívne sú aj titulky, v ktorých sa pomocou výkričníka a otáznika proklamuje zvolacia, žiadacia alebo opytovacia modálnosť. Na ich čele stojí často sloveso, napríklad: *Vyhrali ste?*; *Nesmieme sa spoliehať!* Atď.

2. A aká je súvislosť titulku so štýlmi alebo žánrami? V náučnom štýle sa diferencujú vedecké texty od populárnych nielen štylizáciou ich vnútorných častí, ale aj podobou titulkov. Vedecké texty žiadajú abstraktnejšie, informačné titulky — témy. Najvhodnejšie sú tu menné titulky v nominatíve. Úlohou titulku je povedať iba to, o čom bude v štúdiu alebo v monografii reč. Populárne texty žiadajú atraktívnejšie, dynamické titulky, to značí slovesné titulky alebo menné v nepriamych pádoch, prípadne eliptické, z ktorých sa dá vyčítať téma i réma. Titulok populárneho textu musí byť informačne nasýtenejší a konkrétnejší ako titulok vedeckého textu. V názve populárneho článku sa môže naznačiť aj riešenie, to jest záver, ku ktorému sa v článku dochádza. Keď ide o populárny článok alebo o populárnu prednášku, záverom býva obyčajne poučenie, ako: *Spánok je najlepším liekom na nervy*. Titulok populárneho textu sa svojím cieľom, obsahom i formou už veľmi približuje novinovému titulku.

V publicistike je oveľa väčšia váha na titulku ako v náučnej próze. Tu treba v titulku povedať čo najviac, „pokiaľ možno všetko“ alebo ním zapôsobiť na čitateľa tak silno, aby sa vyvolala zvedavosť a chuť pre-

čítať si článok. V súhlase so žánrami sa rozličným spôsobom uplatňujú aj tendencie autora alebo redakcie pri koncipovaní titulkov. V informačných žánroch sa dáva prednosť snahe už v nadpise a v prvých vetách povedať čo najviac. Je to často na úkor fyzickej i jazykovej stručnosti výrazu. Titulky správ sú preto v priemere dosť dlhé, pomerne dynamické a opisné. Pri zložitejších správach sa niekedy rozčleňujú na vlastné titulky, podtitulky a nadtitulky. Funkcia titulku v spravodajstve je v čo najväčšej možnej miere suplovať celú správu. A tak titulok je tu často prvou vetou správy — nestojí teda svojím obsahom nad ňou, ale sa včleňuje do nej, na jej čelo. V analytických žánroch, najmä v úvodníkoch a komentároch, je titulok vlastne nadpisom, témou — ako v populárno-náučných článkoch. Tu sa znesie alebo niekedy priam žiada, aby bol expresívny a dynamický, no pritom stručný a krátky. V beletrizovaných žánroch — vo fejtónoch a v reportážach — sa kladie dôraz na atraktivnosť, zrozumiteľnosť a metaforickosť titulku. V publicistickej beletrii má sám názov vyvolať zvedavosť čitateľa a upozorniť na článok prostredníctvom svojej zvláštnosti a štylizovanosti. Svojím charakterom sa dosť približuje titulkom v umeleckej próze.

V umeleckom štýle je titulok exponovanou časťou textu, ktorá vždy úzko súvisí s jeho pointou. Na rozdiel od publicistického štýlu, kde sa čo najviac povie už v úvodných vetách, odkladá sa informačné jadro umeleckej prózy až do záverečných častí. A aj zmysel titulku sa pochopí až retrospektívne, pri čítaní alebo po prečítaní celého textu.

3. Charakter a podoba titulku úzko súvisí aj s tým, kde je k nemu patriaci text umiestený. Tak napríklad v okresných a vôbec úzko regionálnych novinách a časopisoch sú titulky konkrétnejšie, obyčajne expresívnejšie, dynamickejšie než v ústredných tlačových orgánoch. A aj ináč: relatívne konkrétnejšie a atraktívnejšie sú vo vnútri, ale hlavne v posledných častiach novín než na titulných stranách. Na menších brožúrkach a praktických príručkách sú tiež atraktívnejšie ako na rozsiahlejších vedeckých alebo umeleckých dielach. Vedecké diela majú gramaticky stereotypnejšie názvy ako populárne práce.

Znenie titulku navrhuje síce sám autor, ale redakcii ostáva právo upravovať toto znenie, pretože vlastne ona je zodpovedná za spôsob, akým sa dostáva do kontaktu s čitateľom a do akej miery splní očakávanie čitateľa. Redakcia má v tejto situácii lepši, objektívnejši odhad, ako ho má sám autor. Chceme pri tejto príležitosti poukázať na kamufľanosť nadpisov, ktorými sa — často najmä vo vedeckých časopisoch — sľubuje viac alebo niečo iné, než sa v skutočnosti dá. Podoba a obsah titulku ukazuje aj spôsob, akým sa informuje, oznamuje a nadväzuje spojenie. Je to nielen vec komercie, ale i vec morálky. Titulok nemá byť reklamou, ale príťažlivou informáciou.

Otázky nadpisov, názvov a titulkov sú teda dosť zložité. Ide v nich o formu a obsah i o vhodnosť a o primeranosť. Titulok, to je zmluva, dohovor medzi podávateľom a či predávateľom na jednej strane a čitateľom a či kupujúcim na druhej strane. Jeho formálne vybavenie, to jest grafická úprava a umiestenie, má harmonizovať s jeho poslaním a s jeho jazykovým charakterom. Jeho fyzická podoba nič však nehovorí, iba zdôrazňuje, stupňuje, hierarchizuje a upútava. Avšak vlastná štylistika titulku, to je fixovaná reč, formulovaný prejav, to je reč človeka, ktorému budúci čitateľ maximálne dôveruje. Dôveruje na základe znenia titulku.

Problémy jazykovej kultúry v lužickej srbčine

HELMUT JENC

Keď hovoríme o jazykovej kultúre, rozumieme tým to, čo vyjadruje nemecké slovo Sprachpflege v najširšom zmysle, t. j. všetko úsilie o pestovanie a zveľaďovanie jazyka s cieľom, aby najlepšie vyhovoval potrebám daného jazykového spoločenstva, ktoré tento jazyk používa.¹ Problémy, úlohy a zmysel dnešného úsilia o jazykovú kultúru u Lužických Srbov nemožno pochopiť bez pohľadu na dejiny snáh o pestovanie spisovného jazyka. Preto si dovoľujem urobiť krátky historický exkurz.

Pestovanie lužickosrbského jazyka má dlhú tradíciu a siaha takmer až do začiatkov lužickosrbského písomníctva. Už autori náboženských spisov 17. a 18. stor. sa usilovali do istej miery o „dobrú reč“. Tak napríklad prekladatelia hornolužickej biblie z r. 1728 písali o svojom preklade: „Láskavý čitateľ... nájde v tejto lužickej [Wendischen] biblii... celkom čistú a jasnú lužickú reč a spôsob vyjadrovania, keďže sme sa, pokiaľ to bolo možné, vyhýbali cudzím slovám...“²

V zosilnenej miere sa však rozvinulo úsilie o jazykovú kultúru až na konci 1. polovice 19. stor., v čase tzv. lužického obrodenia. Veľký rozmach kultúrneho života v tom čase našiel v oblasti jazyka výraz v rýchлом rozvoji spisovnej reči. Vznik a široký rozvoj novinárstva, rozkvet predtým veľmi skromnej svetskej literatúry a začiatky pertraktovania náukových predmetov aj v lužickej reči otvorili jej nové sféry použí-

¹ Porov. Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie (Nemecký jazyk. Malá encyklopédia), Bd. 2, s. 1125 n.

² Citát z predslovu k hornolužickej Biblii, ktorá vyšla v Budyšíne r. 1728.

vania. Charakteristické pre rozvoj hornolužického spisovného jazyka v tom čase je najmä veľké a rýchle lexikálne obohatenie a rozšírenie jeho syntaktických a štylistických vyjadrovacích možností. Obrodenci majú veľké zásluhy o pozdvihnutie lužickej srbčiny na stupeň modernej kultivovanej reči.

Pri snahách o rozvoj spisovného jazyka museli sa obrodenci vyrovnat' s otázkou, na akých základoch sa má jazyk ďalej rozvíjať. Obrodenské úsilia, ako je známe, boli orientované silne všeslovansky a v Lužici malo na ne vplyv najmä české obrodenie. Táto orientácia bola rozhodujúca aj v oblasti reči: práca stúpcov obrodenia smerovala k tomu, aby rozvíjajúci sa spisovný jazyk dostal slovanský ráz, a ako vzor im slúžil podľa všetkého predovšetkým rozvoj spisovnej češtiny tej istej historickej epochy.³ A o spisovnej češtine tých čias vieme, že to bol jazyk „vybudovaný zčasti na vzoru skoro zaniklého spisovného jazyka dob' dřívějších, a proto v své archaistické morfologii vlastně umělý. Umělá byla i jeho zásoba slovní, pokud byla doplněna úmyslným tvořením podle vzorů cizích.“⁴ Až dosiaľ nám chýba celkový pohľad na hornolužický spisovný jazyk tohto mimoriadne dôležitého úseku jeho dejín. Doterajšie výskumy čiastkových problémov rozvoja vtedajšej lužickej srbčiny nám však dovoľujú povedať, že pri všetkých zásluhách obrodenia o lužickosrbský jazyk silná orientácia na iné slovanské jazyky a najmä na češtinu súčasne položila základ aj pre tie tendencie zámerného pôsobenia na jazyk, ktoré sa neskôr prejavili v lužickej srbčine v konkrétnych pomeroch jej existencie negatívnejšie. Táto činnosť so zámerom utvoriť „čistú“ reč sa prejavovala v boji proti skutočnému alebo zdanlivému vplyvu nemčiny a v úsilí (ktoré s tým súvisí) o akúsi imaginárnu dobrú, „nepokazenú“ lužickú srbčinu.

Boj proti vplyvu nemčiny a za lužickú srbčinu so slovanským charakterom mal v oblasti slovníka za cieľ eliminovať bežné výpožičky nemeckého pôvodu a nahradiť ich slovami, ktoré boli umele utvorené z domácich slovanských lexém.⁵ Boli snahy aj o to, nájsť lužické, z do-

³ Porov. JENČ, R.: K prašenju normy w hornjoserbskej spisovnej řeči (K otázke normy v hornolužickom spisovnom jazyku). In: *Serbska šula*, 17, 1964, s. 247—254, 309—317.

⁴ Porov. MATHESIUS, V.: O potřebě stability v spisovném jazyce. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*, s. 420.

⁵ Porov. STONE, G.: Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language during and following the National Awakening (Lexikálne zmeny v spisovnej hornolužickej srbčine v období národného obrodenia a po ňom). In: *Lětopis Instituta za serbski ludospyt*. Rjad A 18/1, 1971, s. 1-127; t e ň ž e, *Der Purismus in der Entwicklung des Wortschatzes der obersorbischen Schriftsprache* (Purizmus vo vývine slovnej zásoby hornolužického spisovného jazyka). In: *Přinoški k serbskemu rěčespyteju*. Budyšin 1968, s. 152—157.

mácich slov utvorené ekvivalenty aj za moderné lexikálne internacionalizmy, ktorých počet sa v minulom a v našom storočí stále zvyšoval. Obdobne sa viedol boj proti elementom nemeckého pôvodu aj v oblasti gramatiky a odporúčali sa, často podľa vzoru iných slovanských jazykov, výrazové prostriedky lužickej srbčiny cudzie, resp. nezodpovedajúce jej vývinu.⁶

Snahy o pestovanie reči v tomto puristickom zmysle mali v rozličných etapách po obrodenskom období rozličnú intenzitu; ale vcelku sa skôr zosilnili ako oslabili. To, čo stúpenci obrodenia formulovali ešte ako žiadúce, ako odporúčania, dostalo neskôr od jazykovedcov obligatórny ráz a stalo sa pre spisovný jazyk záväzné. Toto ľubovoľné reglementovanie jazyka podporovalo aj individuálne experimentovanie s ním a to bolo zasa príčinou veľkej labilnosti spisovného jazyka. Teda tí, čo sa usilovali o rozvoj lužickosrbského jazyka, ignorovali pri svojom pôsobení vážne momenty jeho prirodzeného vývinu, predovšetkým fakt, že vplyv nemčiny bol vzhľadom na geografickú a etnickú situáciu veľmi efektívny a že nebolo možnosti vyhnúť sa mu. Oni takto odďaľovali písanú reč od jej prirodzeného základu, hovorenej reči (tým rozumieme najmä tzv. ľudovú reč, t. j. reč širokých vrstiev jazykovo nevzdelaných ľudí, ktorí hovorili aktívne iba nárečím a ktorých znalosť spisovného jazyka bola iba pasívna a veľmi neúplná, ale ide tu aj o nadnárečovú hovorenú reč). A keďže lužická srbčina bola iba vo veľmi skromnej miere rečou verejného života a spisovný jazyk bol tým veľmi obmedzený v možnostiach svojho pôsobenia, nemohol sa dostatočne zakoreniť v lužickosrbskom jazykovom spoločenstve. Spomenutá priepasť medzi písaným a hovoreným jazykom trvala ďalej a nemohla sa prekonať ani doteraz.

S touto situáciou sa stretáva dnešné pôsobenie na poli jazykovej kultúry v Lužici. Pravda, teoretický postoj súčasných sorabistov k jazyku a tým aj k problémom pestovania spisovného jazyka je iný ako u predchádzajúcich generácií lužických jazykovedcov a jazykových brusičov. Keď vychádzame z toho, že jazyk je systém znakov, v ktorom má každý znak svoju funkciu, a že striktné zachovávanie štruktúry systému garantuje aj jeho optimálne fungovanie, kým akékoľvek ľubovoľné zasahovanie do daného systému narúša jeho fungovanie, je jasné, že aj všetky pokusy dať spisovnej forme nejakého jazyka taký smer vývoja, kto-

⁶ Porov. LÖTSCH, R.: Někotre mysle k prašenju gramatiskeje normy serbskeje spisowneje řeče [Niekoľko myšlienok k otázke gramatickej normy lužického spisovného jazyka]. In: Rozhlad XIV, 1964, s. 276—283; tenže, Einige Auswirkungen des Purismus auf die gramatische Normierung slawischer Schriftsprachen. [Niektoré účinky purizmu na gramatické normovanie slovanských spisovných jazykov]. In: Sorabistiske přinoški k VI. kongresej slawistow w Praze. Budyšin 1968, s. 21—36.

rý ide proti vývinovým tendenciám tohto jazyka, prekážajú úlohám spisovného jazyka a sú mu na škodu. Pestovatelia spisovného jazyka musia pri svojej práci rešpektovať tieto vývinové tendencie a zacieliť svoje pôsobenie na živú reč svojej epochy a nie chcieť uplatniť predstavy o nejakom ideálnom stave, predstavy, ktoré sú veľmi vzdialené od skutočnosti.

Dnešná práca sorabistov v oblasti jazykovej kultúry usiluje sa realizovať spomenuté zásady. Pritom bolo a je potrebné v širokom rozsahu utvárať vhodné podmienky pre tieto snaženia. Starší lužickí jazykovedci venovali hovorenej reči iba jednostrannú pozornosť z hľadiska „slovanskosti“ jej elementov, čo bolo dôsledkom ich názorov na reč. Na to, aby snaženie o jazykovú kultúru, založené na hovorenej reči, bolo možné, bolo a je potrebné predovšetkým dôkladnejšie poznať túto reč. Súčasná sorabistika, ktorej vedeckovýskumná činnosť je orientovaná predovšetkým na výskum súčasného jazyka, najmä ľudovej reči a koncentruje pozoruhodnú časť svojho bádateľského potenciálu na dialektologické podujatia, tvorí vedeckú bázu pre úsilia v oblasti jazykovej kultúry, ktoré zodpovedajú jazykovej skutočnosti.

Pravda, hovorená reč ľudu so svojimi pre spisovný jazyk nedostačujúcimi výrazovými možnosťami môže tvoriť iba štruktúrny základ kultivovaného moderného spisovného jazyka, základ, na ktorom sa ďalej samostatne rozvíja podľa požiadaviek moderného spoločenského života. Z druhej strany nemôžeme a nesmieme zanedbať fakt, že sa za obdobie vyše sto rokov od obrodenia vytvorila tradícia spisovného jazyka, ktorá našla svoj odraz v bohatej literatúre a ktorá sa upevnila v jazykovom vedomí aspoň istých vrstiev lužického ľudu. Ovplyvňovanie jazyka v puristickom duchu neostalo bez účinku a viedlo v spisovnom jazyku k stabilizácii mnohých výrazových prostriedkov, ktoré zaviedli stúpenci purizmu, pričom zodpovedajúce prostriedky ľudovej reči a staršieho spisovného jazyka nadobudli čiastočne charakter štylisticky príznakových prvkov nižšej štylovej roviny.⁷ Naše súčasné snaženie o jazykovú kultúru, pravdaže, nemôže a nechce ignorovať tento vývoj. Hoci mienky o tom, čo sa má odporúčať, sú v jednotlivých prípadoch rozličné, predsa len platí princíp, že sa majú — s ohľadom na stabilitu systému a kontinuitu vývoja — rešpektovať aj výsledky puristických snáh, ak sú dnes pevnou súčasťou tradície spisovného jazyka. Ináč je to vtedy, ak úzus ešte nie je ustálený a puristický výrazový prostriedok ešte zápasí s prostriedkom z hovorenej reči. V takých prípadoch sa prejaví pôsobenie jazykovej kultúry a podporuje sa používanie prostriedku z hovorenej reči.

⁷ Výrazný príklad takého druhu p. R. LÖTSCH, *Někotre mysle...* (porov. pozn. 6).

Lužickí jazykovedci rozmanitým spôsobom pôsobia na verejnosť tým, že propagujú svoje poznatky a opierajúc sa o ne presadzujú svoje odporúčania týkajúce sa formovania dnešného spisovného jazyka. Vo veľkom počte článkov a menších príspevkov, najmä v kultúrno-politickom časopise *Rozhlad* a v pedagogickom časopise *Serbska šula* (= Lužická škola) sa nové poznatky popularizovali, a tým sa pomohlo pri obhajovaní mnohých otázok jazykovej kultúry.⁸ Mnohé prednášky medzi lužickými spisovateľmi, medzi učiteľmi lužickej srbčiny a v iných kruhoch rozširovali výsledky skúmania problémov, aby moderný spisovný lužický jazyk bol pre najširšie vrstvy čo najviac prístupný. Už dve desaťročia pracuje pri Inštitute za serbski ludospyt (Ústav pre lužický národopis) v Budyšine osobitná komisia, zložená z vedcov, pedagógov, spisovateľov a publicistov, tzv. Hornolužická jazyková komisia, ktorá sa zaoberá normovaním spisovného jazyka podľa spomenutých zásad a tým významne prispieva k pestovaniu spisovného jazyka. Komisia oznamuje výsledky svojej činnosti aj v dennej tlači a obracia tak na ne pozornosť širokej verejnosti. V lete 1970 vyšiel *Pravopisný slovník* od P. Völkeľa.⁹ Zásady tohto diela sa opierajú vo veľkej miere o dlhoročnú prácu Hornolužickej jazykovej komisie na normovaní pravopisu. Slovník spĺňa významnú úlohu pri rozvíjaní jazykovej kultúry v oblasti pravopisu.

Dosiaľ sme hovorili len o vedeckej práci na poli jazykovej kultúry a nespomenuli sme podiel tých autorov na pestovaní reči, ktorí svojím dielom tvoria praktické príklady dobrého moderného spisovného jazyka. Sú to predovšetkým tvorcovia literatúry a aj všetci ostatní, čo vystupujú s lužickým slovom vo verejnosti. V Lužici je však pri osobitných podmienkach bilingvizmu taká situácia, že sa v otázkach formovania súčasnej spisovnej lužickej srbčiny všetci spoliehajú na jazykovedcov. Keď ide o prínos zástupcov lužickej literatúry a publicistiky k pestovaniu spisovného jazyka, treba teda skôr skúmať, aký je ohlas a účinok činnosti jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry u týchto jej adresátov. Možno konštatovať, že účinok výsledkov vedeckej práce zacielenej na podporu jazykovej kultúry sa v písomníctve cíti stále viac. Prepiaty purizmus, ktorý panoval až donedávna, čoraz viac ustupuje a tvorivá práca na ďalšom rozvíjaní spisovného jazyka sa orientuje čím ďalej tým viac na poznatky súčasnej sorabistiky o jazykovej kultúre.

⁸ Úplný prehľad týchto publikácií uvádza SCHUSTER — ŠEWC, H.: Bibliographie der sorbischen Sprachwissenschaft (Bibliografia lužickosrbskej jazykovedy), Bautzen 1966 (najmä v oddieloch III. a VII.) a ďalej periodické ročné výberové bibliografie v *Lětopise A* od H. Fasku.

⁹ VÖLKEĽ, P.: Hornjoserbsko-němski słownik, Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče. Budyšin 1970.

Účinnosť práce lužickej jazykovedy na poli jazykovej kultúry sa zaiste ešte zvýši, keď budeme mať dve veľmi potrebné základné diela, na ktorých sa v súčasnosti ešte pracuje. Je to predovšetkým obširný slovník súčasného hornolužického jazyka, ktorý bude obsahovať živú slovnú zásobu dnešného spisovného jazyka, získanú širokou excerpciou z literatúry. Doterajšie slovníky sú svojím obsahom a rozsahom nedostačujúce. Chýba v nich veľa potrebných informácií, najmä pokiaľ ide o frazeológiu. Z druhej strany obsahujú veľký počet celkom nepotrebných a teda nekomunikatívnych slov, na čom má vinu ich silná puristická orientácia. Napokon sú tieto slovníky aj staré, a preto neobsahujú termíny pre javy moderného života. Tieto rozličné faktory zasa nadmieru podporujú individuálne tvorenie a tým labilnosť jazyka. Doterajšie slovníky teda nemôžu splniť požiadavky jazykovej kultúry, ktoré kladieme na také diela. Práve taká potrebná ako spomenutý slovník je nová obšiahla gramatika spisovného jazyka. Dosiaľ používané gramatické diela sú neúplné, keďže neobsahujú všetky časti gramatiky a sotva môžu dať odpoveď na rozličné otázky používateľa, najmä z oblasti skladby a tvorenia slov. Tieto gramatiky už tiež v rozličných otázkach nezodpovedajú výsledkom novšieho bádania na poli gramatiky a dezorientujú používateľa. Preto nevyhovujú svojim úlohám v oblasti jazykovej kultúry.

Všetky úsilie o zvýšenie jazykovej kultúry v Lužici sa v súčasnosti ešte obmedzujú viac-menej na oblasť gramatiky a lexikológie. Systematická práca v oblasti štylistiky a úsilie o zvýšenie kultúry hovorenej reči sú ešte v začiatkoch.

Problémy jazykovej kultúry v lužickej srbčine sú mnohostranné a z rozličných stránok svojrázne. S ohľadom na špeciálnu nepriaznivú situáciu lužického jazyka, jeho existenciu v dvojazyčnej spoločnosti treba mať pri snahách o obohatenie a zdokonalenie spisovného jazyka na mysli najmä jeho optimálnu komunikatívnosť pre všetkých členov jazykového spoločenstva, aby sme sa zbavili strachu, ktorý nepozná spoločnosť hovoriaca jedným jazykom, totiž strachu z prechodu jeho používateľov na iný spisovný jazyk. Úsilie o optimálnu komunikatívnosť spisovnej lužickej srbčiny znamená: brániť ďalšej divergencii s hovorenou rečou ľudu, a skôr sa usilovať o postupnú konvergenciu s ňou, pričom treba brať ohľad na stabilitu spisovného jazyka.¹⁰ To sú zároveň rozhodujúce momenty všetkej práce na poli jazykovej kultúry v lužickej srbčine.

Z hornolužického originálu preložil Š. Peciar.

¹⁰ Porov. aj JENČ, R., o. c.

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalínovej a M. Urbančoka.¹

koleso — SSJ tretí význam „kolo, kruh“ uvádza ako nespisovný, ľudový. Ide tu napr. o spojenia *v kolese dievčat* (Vlček), *krútili sa v kolese* (Chrobák). Uvádzame ešte jeden doklad: *Muzikanti spustili valčík, priviedol si Hanku do prvého kola*. {Urban} Myslíme, že uvedený význam slova *koleso* treba pokladať za spisovný. Z hľadiska frekvencie je zriedkavý.

kolimaha — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „(v rozprávkach) parádny krytý koč“. Toto slovo máme v našom materiáli dobre doložené asi tridsiatimi dokladmi. Myslíme, že slovu *kolimaha* príznačnosť nespisovnosti pripisovať netreba. Aj obmedzenie „v rozprávkach“, ktoré sa uvádza v SSJ, by sme rozšírili takto: „obyčajne v rozprávkach“ alebo „najmä v rozprávkach“. Slovo *kolimaha* sa totiž používa aj mimo rozprávok.

Poznámka. 1. Slovo *kolimaha* sa bez akejkolvek obmedzujúcej poznámky uvádza vo všetkých doterajších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu.

2. A. Bernolák vo svojom *Slowári* hodnotí slovo *kolimaha* ako české. Ako slovenské ekvivalenty uvádza *hintov*, *krytý koč*. Myslíme, že ide o omyl, lebo v češtine má toto slovo jednak inú podobu (*kolmaha*), jednak iný význam, a to už oddávna. *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha 1960) uvádza slovo *kolmaha* ako nárečové a pripisuje mu význam „fúrik“. Taký význam sa mu pripisuje aj v Jungmannovom slovníku. V tomto slovníku sa slovo *kolimaha* uvádza ako zastarané a význam „krytý vozík“ sa pripisuje iba slovenčine. So zreteľom na češtinu sa ďalej hovorí: „U Čechů tolik, co kolečko radwanec“. Aj V. Machek v *Etymologickom slovníku jazyka českého* (Praha 1968, 2. vyd.) vysvetľuje slovo *kolmaha* (označuje ho ako chodské) synonymom „kolečko“. Z ďalších údajov v tomto slovníku vidno, že slovenskej podobe i významu slova *kolimaha* je najbližšia ruská podoba *kolymaga* s významom „starožitná brička“. Z toho možno usudzovať, že sa slovo *kolimaha* do slovenčiny pravdepodobne dostalo z ruštiny.

3. Z dokladov vidno, že slovo *kolimaha* je typické pre slovenské ľudové rozprávky. Niektoré doklady však ukazujú, že ho dakedy možno hodnotiť aj ako historizmus (t. j. pomenovanie starej realie). Vidieť to napr. z tohto dokladu:

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

Starý Jozef, vezúc na kolimahe slovenské Ponosy cisárovi, zastavil sa najprv v Pešti. (Mináč)

4. V našom materiáli máme doklady na slovo *kolima* aj s významom „kolomaž“. V tomto prípade by šlo o homonymum. SSJ ho nezachytáva. Slovo *kolima* je v tomto prípade nárečové. Územne je viazané na Turiec.

kolíska — SSJ uvádza prvý význam s výkladom „prvá postieľka dieťaťa, ktorú možno kolísať, krajovo i zavesená plachta upravená ako jednoduchá detská postieľka“. S touto časťou výkladu, že ak ide o plachtovú kolísku, je slovo *kolíska* krajové (v SSJ sa to zrejme myslí tak, lebo skratka *kraj.* je vytlačená takým typom ako kvalifikátory), nemožno súhlasiť. Možno uvažovať iba o tom, že takýto typ kolisky je (alebo bol) pre isté kraje u nás charakteristický. Ide teda o „krajovosť“ v zmysle reálie. Ináč slovo *kolíska* je plnohodnotné spisovné slovo aj v tomto prípade, teda aj vtedy, ak ide o pomenovanie plachtovej kolisky.

kolomažiť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „mastiť, natierať kolomažou“. Napriek tomu, že máme iba jediný doklad od Kukučina (SSJ ho uvádza), myslíme, že nejde o nespisovné slovo. Slovo *kolomažiť* je utvorené ústrojne, je spisovné, ale zriedkavé.

Poznámka. Rovnako utvorené sloveso *zakolomažiť (sa)* SSJ uvádza ako nepríznačové spisovné slovo.

kolomažnica — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „nádoba na kolomaž“. Toto slovo je v našom materiáli doložené dobre a „rozloženie“ autorov podľa pôvodu na úzku nárečovú platnosť neukazuje. Okrem toho, že slovo *kolomažnica* je utvorené ústrojne, možno argumentovať ešte aj tým, že ide o pomenovanie reálie. Na to poukazuje aj opisný výklad v SSJ. Myslíme, že slovo *kolomažnica* treba pokladať za plnohodnotné spisovné slovo.

kolomažník — SSJ uvádza ako zastarané slovo s významom „kto vyrábal alebo predával kolomaž“. Myslíme, že v tomto prípade nejde o zastarané slovo, ale o zastaranú reáliu (o zastarané remeslo alebo živnosť). Preto slovo *kolomažník* treba hodnotiť ako historizmus, nie ako zastarané.

kolovrat, kolovrátok — v SSJ sa uvádza výklad „ľudový drevený prístroj na pradenie“. Myslíme, že použitie prídavného mena *ľudový* nie je v tomto prípade náležité. Za primeraný pokladáme takýto výklad: „prístroj na domácku výrobu priadze“.

konidráč — SSJ uvádza ako nárečové expresívne slovo s významom „vydratý, tupý nôž, žabykláč“. Na toto slovo v našom materiáli — a to ani v staršom zo štúrovského a matičného obdobia — niet dokladu. Uvádza sa však vo všetkých doterajších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu. Zachytáva ho aj Tvrdeho slovník (v Doplnkoch), ale bez dokladu. Zaznačuje ho vo svojom slovníku aj Káľal (heslo *konedráč*, *konidráč*). Lenže v tomto slovníku sa ako české ekvivalenty uvádzajú slová *pohodný*, *ras* a ako slovenské synonymá *šister*, *šinter*, *šarha*, *dráč*, *dralo*. Usudzujeme, že práve tento význam slova *konidráč* je adekvátny, a nie ten, ktorý uvádza SSJ. Ukazuje na to aj starší *Průruční slovník česko-slovenský a slovensko-český* od F. Frýdeckého a P. Kompiša (Praha 1919), ktorý v slovensko-českej časti pri hesle *konidráč* uvádza české ekvivalenty *pohodný*, *ras*. Pravda, so zreteľom na to, že na slovo *konidráč* v slovníkovej kartotéke niet dokladu, nebolo potrebné zaznačovať ho v SSJ.

koniec — SSJ pri prvom význame po značke pre frazeológiu uvádza spojenie *zložiť niečo vo dva konce* ako nespisovné, ľudové. Myslíme, že toto hodnotenie nie je primerané. Spojenie *zložiť niečo vo dva konce* hodnotíme ako spisovné, a to hovorové.

Naproti tomu spojenie *je v koncoch* s významom „nevie ako ďalej, nevie viac“, ktoré sa v SSJ uvádza pri druhom význame slova *koniec* po značke pre frazeológiu ako nepríznakové, nepokladáme za neutrálné. Ide v tomto prípade o čerstvé prevzatie z češtiny. Zbežným prieskumom sme zistili, že sa zväčša pociťuje ako neadaptované.

Expresívne názvy častí tela v slovenčine a češtine I

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Pri konfrontácii slovenských a českých názvov častí tela sme zistili, že medzi oboma jazykmi sú rozdiely v staršej i novšej zložke slovnej zásoby.¹ Zaoberali sme sa pritom iba neutrálnymi, nociónálnymi názvami a nechali sme bokom emocionálne, resp. expresívne výrazy, ktoré sú pri označovaní častí tela veľmi časté.

Expresíviami sa pomenúvajú časti tela s istými vlastnosťami, najmä takými, ktoré nejako vybočujú z normálu, t. j. nadmieru alebo nedosta-

¹ Porov. PALKOVIČ, K.: Názvy častí tela v češtine a slovenčine. Kultúra slova, 1, 1967, s. 260.

točne vyvinuté, pekné alebo škaredé, defektné a pod. Okrem toho sa nimi vyjadruje aj subjektívny postoj používateľa jazyka, a to niekedy k časti tela s istými vlastnosťami, niekedy vôbec, bez ohľadu na kvalitu pomenovanej časti.² Význam expresívnych výrazov je oveľa menej presný a omnoho viac závisí od situácie a subjektu ako význam neutrálnych výrazov. Z toho vyplývajú aj ťažkosti pri hľadaní ekvivalentov takýchto slov, a preto sa nemožno ani čudovať, že autori prekladových slovníkov často expresívne slová vynechávajú.³

No expresíva sú charakteristickou zločkou každého jazyka a tvoria, čo sa týka pomeru češtiny a slovenčiny, výraznú časť lexikálnych rozdielov medzi týmito jazykmi, preto ich pri konfrontácii týchto dvoch jazykov (napr. v slovníkoch a i.) nemožno obchádzať.

V tomto príspevku porovnávame slovenské a české expresíva (zriedka aj iné výrazy) označujúce isté časti tela,⁴ a to predovšetkým také, ktoré sú navonok najnápadnejšie, nejako sa vynímajú, a preto sa pri nich vyskytuje emocionálnych výrazov najviac. Okrem toho sa pokúsime k takýmto českým emocionálnym výrazom nájsť príslušné slovenské ekvivalenty, a to aj s ohľadom na pripravovaný česko-slovenský slovník.

1. Medzi slovenskými a českými emocionálnymi názvami častí tela sú väčšie rozdiely ako medzi nocionálnymi názvami. Rozdiely sa týkajú odlišných pomenovacích jednotiek, ale vyplývajú aj z odlišností sémantických príznakov slov [objektívnych i subjektívnych].⁵ V jednom z týchto jazykov sa napr. pomenúvajú niektoré časti tela s takými vlastnosťami, ktoré sa v inom jazyku nepomenúvajú. Z češtiny možno uviesť slová⁶ *skoba* „veľký, silný ohnutý nos“, *pršáček* „malý nos so zdvihnutou špičkou“, *palička* „kučeravá detská hlava“, zo slovenčiny slová *čupra* „strapatá hlava“, *čapta* a *čambla* „krivá, šmatlavá noha“, *kypta* „zmrzačená ruka“, *klováň* „ostrý zub“. Takéto slová nemajú v druhom jazyku ekvivalenty.

² Bližšie porov. Kultúra slova, 4, 1971, s. 108—109.

³ Napr. v Slovensko-českom slovníku (Ž. Gašparíková — A. Kamiš, Praha 1967) sa neuvádzajú slovenské slová *čupra*, *drgaňa*, *gigaňa*, *gegyňa*, *griňa*, *hrinta*, *kyjaňa*, *rynta* a iné expresíva označujúce hlavu.

⁴ Porovnávame iba slová, ktoré sme našli v Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ), Praha 1960—1968 a v Slovníku slovenského jazyka, Bratislava 1959—1968 (SSJ). No v oboch jazykoch je oveľa viac expresív. Otázkou slovenských nárečových slov z tohto okruhu, ich vzťahom k spisovnému jazyku, geografickým rozšírením ap. sa budeme zaoberať v osobitnom článku v niektorom z nasledujúcich čísel Kultúry slova. Zo zdrobnených a zveličených výrazov uvádzame len jednotlivé príklady na príslušné prípony.

⁵ Porov. pri poznámke 2.

⁶ Pri porovnávaní, ak nie je osobitne označené inak, je na prvom mieste český výraz.

Oveľa častejšie sú rozdiely v subjektívnych príznakoch. Tie majú odraz v štylistickom hodnotení slov⁷ a v ich frekvencii. Ide o slová formálne (odhliadnuc od hláskových rozdielov) zhodné. Napr. slová *frňák* a *rypák* „nos“ sa v češtine hodnotia ako vulgárne, kým *frniak* a *rypák* sú v slovenčine pejoratívne, slová *pravačka* a *levačka* sú z „obecnej“ češtiny, ale *pravačka* a *levačka* v slovenčine sú obmedzené na športový slang. Výrazy *kotrba* a *makovice* „hlava“ sú z „obecnej“ češtiny, kým *kotrba* a *makovica* sú v slovenčine spisovné, české slová *lebeň* „hlava“ a *okál* „oko“ sú nárečové expresíva, no slovenské slovo *lebeň* je hovorové expresívum a *okál* nemá príznak hovorovosti, ale ani nárečovosti.

Rozdiely sú najmä pri názvoch vlasov a ich zoskupení. Napr. slovo *kudrna* je v slovenčine knižné zastarané, v češtine bežné, *kečka* v slovenčine bežné, v češtine sa hodnotí ako prevzaté zo slovenčiny, české *čupřina* je bežné, ale *čupřiny* v slovenčine nárečové pejoratívne, *kštice* je expr. — *štica* je bežné.

Viac ako dvojnásobný počet predchádzajúcich skupín slov tvoria výrazy, ktoré sú v oboch jazykoch odlišné, a to lexikálne, sémanticky alebo štylistickým zaradením. Napr. v češtine výrazy *čapa* „noha“, *teřich* [zastar.] „brucho“, *cudry*, *kosinka*, *kosma*, *šístka* [všetko druhy vlasov a ich zoskupenia], v slovenčine *čunga* „noha“, *rynta*, *hrinta* „hlava“, *bambuch*, *vantrub* „brucho“, *huncútky*, *škuty*, *škumáty*, *škundy* [všetko druhy vlasov].

Rozdiely vznikajú odlišnosťou základných pomenovacích jednotiek, ktoré sa prenášajú⁸ na označenie častí ľudského tela. Napr. v češtine *kedluben* „hlava“, *pařát* „ruka“, *čenich* „nos“, *kušna*, *dršťka*, *čumák* „ústa“, v slovenčine *tekvica* „hlava“, *paprčka* „ruka“, *ňufák* „nos“, *gamby* „ústa“. Inokedy rozdiely vznikajú tým, že sa prenášajú v každom z jazykov iné výrazy. Napr. v češtine *koule*, *kokos*, *šiška*, *lebeda* „hlava“, *ploutev*, *klepeto*, *lopata*, *pazneht*, *pazour*, „ruka“, *běhák*, *stoupa* „noha“, *nácek* „brucho“, v slovenčine *frňúz* „nos“, *chriapa*, *pysk* „ústa“. Základom rozdielov je aj odlišná motivácia. Napr. v češtine *mozkovice* „hlava“, *hňápa* „noha“, *kukadlo* „oko“, v slovenčine *kyjaňa*, *drgaňa* „hlava“, *bleskáne*, *pleštiaky* „oči“.

Rozdiely vznikajú aj tým, že v češtine sú prevzatia⁹ z iných jazykov.

⁷ Uvádzame hodnotenie, ktoré je v citovaných slovníkoch a v stálej rubrike M. Urbančoka a kol. v časopise *Kultúra slova* s názvom *Čítame Slovník slovenského jazyka* [za skratkou KS]. Hodnotenie slov v SSJ, ako vidno, podlieha kritike.

⁸ Termín *prenášanie slov* pokladáme za vhodnejší ako termín *prenášanie významov*.

⁹ Údaje o pôvode slov uvádzame podľa citovaného českého slovníka, ako i podľa Machkovho *Etymologického slovníka jazyka českého a sloven-*

resp. iného druhu ako v slovenčine. V češtine sú časté prevzaté slová z nemčiny: *haksna* „noha“, *moula*, *kušna* „ústa“, ale aj z iných jazykov: *pandero* „brucho“ [zo špan.], *morda* „ústa“ [z rušt. alebo z pol.], v slovenčine sú zasa z maďarčiny: *gegyňa*, *gigaňa* „hlava“, *laba* „ruka“, *čungy*, *čongále* „nohy“, z nemčiny: *bampel*, *vampel* „brucho“, no i z češtiny: *palica* „hlava“, *pusa*, *kader* a hádam i *tlapa* a i. Súčasná čeština sa proti prevzatiom zo slovenčiny viac bráni. Slovakizmy sú tu ojedinelé a v slovníkoch sa osobitne označujú, napr. *kečka*.¹⁰

Rozdiely sú aj v odlišnej dĺžke (i kvalite — porov. ďalej) synonymných radov, ktoré expresíva utvárajú. Napr. na označenie hlavy v spisovnej slovenčine sme v slovníkoch našli 15 synonym (bez zdrobnení a zveličených názvov), v češtine 13. Na označenie úst máme z češtiny 15, kým zo slovenčiny iba 9 výrazov.

Medzi oboma jazykmi sa vyskytujú v tomto okruhu slov aj isté zhody. Sú to predovšetkým rovnaké lexikálne jednotky s tým istým významom i štylistickou platnosťou. Je ich pomerne málo. Sú to napr. prenesené expresívne názvy *lebka* {č. i sl.} „hlava“, *pačesy* {č. i sl.}, *hřiva* — *hri-va* {druh vlasov}, knižné *zrak(y)* {č. i sl.}.

Medzi zhody možno zaradiť aj rovnakú motiváciu pomenovaní. Prejavuje sa v podobe prenášania názvov označujúcich v slovenčine i v češtine rovnaké alebo podobné reality. Najčastejšie sa prenášajú názvy častí zvieracieho tela: č. *zobák*, *tlama* „ústa“, sl. *paprčka* „ruka“, *ňufák* „nos“, ale i častí ľudského tela: sl. *gamby* „ústa“, *pupok*, č. *pupek* „brucho“. Prenášajú sa aj názvy rastlín a plodov: *tekvice*, *dyňa*, č. *lebeda*, *kedľuben*, ako i názvy rozličných iných vecí: *pačesy*, č. *škopek* „hlava“, *lopata* „ruka“, *skoba* „nos“. V češtine je prenášanie názvov vecí a názvov častí zvieracieho tela častejšie.¹¹

Spoločným znakom emocionálnych výrazov v slovenčine a češtine sú rovnaké odvodzovacie prípony. Zo zdrobňovacích prípon sú to napr. *-ok/-ek*, *-ka*, *-ko*, *-iček/-oček/-eček*, *-ička*, *-ičko/-ičko*: sl. *zúbok*, *rúčka*, *očko*, *nosiček*, *vlásoček*, *hlavička*, *očičko*, č. *bříšek*, *nožka*, *ouško*, *no-*

ského (Praha 1957). Prevzatia z češtiny sa v SSJ zväčša nehodnotia ako bohemizmy.

¹⁰ Platí to, pravda, len o novších prevzatiach, pretože pri starších sa pôvod zo slovenčiny neuvádza. Napr. u Jungmanna sa slovo *trbuch* [a pri hesle *třebucha* i *trebuch*] hodnotí ako slovenské, no v súčasných slovníkoch spisovnej češtiny sa už slovo *trbuch* nekvalifikuje ako slovakizmus. Tieto slová nie sú v SSJ, ale Kálal uvádza výrazy *terbuch* i *trebucha* a Tvrdý slovo *trebucha* „brucho“.

¹¹ Okrem iného je to dané aj tým, že v češtine je celý rad výrazov z poľovníckeho slangu, ktoré sa často stávajú expresívi označujúcimi časti ľudského tela. Bohatstvo poľovníckych výrazov porov. v práci HALLER, J.: Český slovník věcný a synonymický, Praha 1969, 181—191. Slovenské slangové výrazy z poľovníctva nie sú zozbierané.

síček, zoubček, ručička, ušičko. Iné prípony sú zriedkavé. Napr. *-ačka: pravačka* (sl. i č.), *-ice/-ica: hlavice — hlavica, -ák: zubák* (sl. i č.). Rozdiel je vo frekvencii prípon. V slovenčine je častejšia zveličovacia prípona *-isko: brušisko, ušisko, hlavisko, č. očisko, ručisko*, v češtine zasa deminutívna prípona *-inka: ručinka, nožinka, sl. hlavinka*. V slovenčine je prípona *-ál'* bežná: *uchál', nosál', zubál'*, v češtine sa hodnotí slovo *okál* ako nárečové.

Oba jazyky majú, pravda, aj svoje typické prípony. V slovenčine sú to prípony *-áč: zubáč, -ček: zubček, -tek: noštek, -ík: nosík, -očka/-ôčka: hlávočka, tlapôčka, ústočka* (pl.), *-ence: okálenec*, v češtine zasa prípony *-an: zuban, nosan* (i zdrobnené *nosánek*), *-enka/-ěnka: ručenka, noženka, hlavěnka, -dlo: okadlo, -inko: očinko*. Čeština má okrem toho osobitnú expresívnu príponu *-ajzna: tlamajzna „ústa“*.

Poznámka

Isté zhody sú aj pri ustálených spojeniach, prirovnaniach, ktorých základom je názov časti tela. V oboch jazykoch sú napr. prirovnania *hlava ako (jako) koleno, nos ako (jako) uhorka (okurka), nohy ako centy, oči ako trnky*. No oveľa častejšie sa v každom z jazykov prirovnáva k iným predmetom. V slovenčine sú napr. *nohy ako cepy, mažiare, paličky, pištaly, stĺpy*, kým v českých slovníkoch sa takéto prirovnania neuvádzajú. V češtine je hlava *jako škopek, dyně, meloun, mléko, stříbro, větel*, ale v SSJ sa takéto prirovnania nevyskytujú.¹²

Z histórie slovenskej slovnej zásoby

JÁN DORULA

Pokuta, štrof, biršag a ďalšie príbuzné slová

Bolo to vždy tak, že vrchnosti, súdne orgány a vôbec vrchnosťami na to oprávnené osoby trestali priestupky a previnenia rozličného druhu trestami a pokutami rozličného druhu. Pestrosť slov a termínov v tomto okruhu súvisí nielen s rozmanitosťou previnení, ale aj (najmä v predpisovnom období) so spoločenskými a jazykovými kontaktmi našich predkov a ďalšími historickými a jazykovými okolnosťami ich života.

¹² Výnimku tu tvorí prirovnanie k mlieku, ktoré je v SSJ. Poslednému by v slovenčine mohlo zodpovedať prirovnanie *hlava ako merica*.

K najčastejšie používaným slovám z tohto okruhu patrí slovo domáceho pôvodu *pokuta*, ktoré je v slovenčine dobre známe a v súvislých textoch od 16. storočia doložené z celého slovenského jazykového územia. Znamenalo vždy „potrestanie, trest“. Označovali sa ním najmä peňažité sankcie, potrestania za všelijaké previnenia, povedzme za výtržnosti, porušenie predpisov, zákazov, dohôd alebo záväzkov. Tak napríklad v písomnostiach 16.—18. storočia sa často niečo zakazuje, nariaďuje, vymáha ... *pod pokutou* istej sumy peňazí, t. j. za porušenie istého zákazu, záväzku či dohody, za nesplnenie nariadenia alebo predpisu sa úradne, vrchnostensky vyberá a vymáha určená suma peňazí. Z týchto písomností sú známe spojenia *zaplatiť pokutu*, *položiť (dolu položiť, zložiť) pokutu* (= zaplatiť pokutu), *trestať*, *potrestať*, *štráfať pokutou* (v istej sume peňazí, napr. *trestať pokutou 12 zlatých*), *byť pokutovaný pokutou x-peňazí*, *prepadnúť pokutu (pokutou)*, ďalej *pokutu vziať (brať)*, *pokutu uložiť*, *naložiť* ... Pokuta však nemusela byť vždy peňažitá. Mohol sa ňou označovať aj trest iného druhu. V spomínaných písomnostiach je známe spojenie *za pokutu* (ukladá sa niečo *za pokutu*..., napr. v slovenskoľupčianskom protokole sa v roku 1603 previnilcovi *ukladá za pokutu* dať 5 žajdlav plžov vrchnosti v čase, keď ich bude od neho požadovať; pravda, možno *za pokutu* platiť aj peniaze). Ani zbožníčenie nesmie *zostať bez pokuty*, ako sa to zdôrazňuje v texte z oravského zámku z roku 1735, ba aj *obesením* možno *pokutu vziať* (= byť potrestaný obesením; Nitrianska stolica, 18. storočie). Pokuta môže byť ďalej *božská*, *pekelná*, *časná* i *večná*, *pokuta večného zatratenia*, pokutu ukladá i kňaz hriešnikovi (všetko najmä v textoch náboženského obsahu).

V takomto význame („trest“ — nepeňažitá pokuta, potrestanie) sa však v textoch 16.—18. storočia častejšie používa od slovesa *trestať* odvodené podstatné meno *trestanie* (slovo *trest* je novšie) a sloveso *trestať* v príslušných spojeniach (porovnaj: *Zaslúžil bol y prysnegssyho trestany a pokuty, nežly mu ge prypowedená* — Slovenská Ľupča 1616): *štrojom trestať* (Bánska Bystrica 1639), *právom dedinským trestať* (Trenčianska stolica 1663), *na hrdle trestať* (Bolešov 1683), *na tele trestať* (Trnava 1697), *korbáčom alebo prútom trestať* (Nitrianska stolica 1713), *mečom trestať* (z oblasti stredného Slovenska, 18. storočie), v textoch náboženského obsahu: *boh nás veľkým suchom, drahotou a hladom tresce*; *žalárom pekelným trestať* (z oblasti západného Slovenska z roku 1753), *ohňom večným trestať* (Košice 1768). Vyskytuje sa dokonca aj spojenie *trestaním trestať* (ktorí by to nezachovávali, hodným trestaním trestaní budú — Nitrianska stolica 1713) a spojenie *pod trestaním* (17. storočie). Slovo *trestanie* sa tu všade používa vo význame „trest, potrestanie“. Obdobne máme popri slovese *štráfať* (*štrofať*) doložené aj od neho odvodené podstatné meno *štráfanie* (*štrofanie*).

Často sa určuje vopred [napr. v cechových ustanoveniach alebo nariadeniach vrchností a pod.], ako sa majú príjmy z pokút deliť alebo na čo sa majú použiť. Napríklad zemepanská vrchnosť illésházyovského trenčianskeho panstva (v mene grófa M. Illésházyho) prikazuje v roku 1713 *dedinským úradom, aby pokuty nielen do svojho hrdla, ale predovšetkým na slávu božiu* [na údržbu kostolov] *a zvelebenie milostivej vrchnosti odsudzovali.*

V písomnostiach administratívno-právneho rázu¹ sa vo význame „pokuta“ (peňažitá, zriedkavejšie naturálna) používa slovo maďarského pôvodu *biršag*, slovo nemeckého pôvodu *štrof* a lat. *poena*. Všetky tieto slová sú dobre doložené v písomnostiach zo 16.—18. storočia z celého slovenského jazykového územia. V textoch zo stredného Slovenska sa vyskytuje aj podoba *biršiag* (a popri slovese *biršagovať* aj *biršiagovať* = = pokutovať) a *štrof* (*štruof*). Slovo *biršag* (občas písané aj *biršak*) sa zriedkavo používa aj mimo rámca administratívneho žánru v širšom význame „trest“. Napríklad v kázni J. Kabarca (západné Slovensko) z roku 1753 sa hovorí o naprávaní neposlušnej, trucovitej bludnej ovečky (t. j. hriešneho veriaceho človeka) *slowmy ostrimj s/prutem birssagu negakeho*, ako juhási *mrcha*, *krute owečky s/caporem prutem naprawagu, do owčince whaniagu.*

Slová *biršag* a *štrof* sa používajú v takých spojeniach ako slovo *pokuta* [pri slove *biršag* môžeme zaznamenať zo 16. storočia zo stredného Slovenska spojenie *ísť na biršagy* = ísť vyberať, vymáhať pokuty, a z východného Slovenska zo 17. storočia spojenie *zarucic biršag na koho* = uvaliť pokutu na dakoho]. Aj tu sú časté spojenia *pod biršagom*, *pod štrofom* istej sumy peňazí (porov. aj *pod pokutou*), ktorých predobraz treba vidieť v lat. *sub poena*.

V knihe cechových zápisov z 18. storočia zo Štítnika sa často vyskytuje aj spojenie *pod rokom: byť obligovaný, byť povinovaný pod rokom vyplatiť, dolu zložiť istú sumu peňazí*, t. j. v priebehu jedného roka, v čase nie dlhšom ako jeden rok ju vyplatiť. Hoci tu nejde o priamu a priamo vyslovenú sankciu ako pri spojeniach *pod pokutou*, *pod biršagom*, *pod štrofom*, ale o časové ohraničenie, všetky tieto spojenia s predložkou *pod* majú nielen spoločný latinský model, ale aj vyjadrenie podmienky, podmienenosti: Ak sa poruší istý príkaz alebo ustanovenie..., ak sa nezaplatí v istom termíne príslušná suma peňazí, t. j. ak sa nespĺní požadovaná podmienka, bude nasledovať sankcia.

V štítnických štatútoch z roku 1610 sa často nájde aj spojenie *pod kážňou* vo význame „počas kázne, v čase kázne (v kostole)“, napr.: *Pod kaznu na trhu nikdo nema prodawat pod byrssagom á. 32.* Aj v iných textoch zo 17.—18. storočia zo stredného Slovenska bývajú takéto spojenia s predložkou *pod*

¹ Pozri k tomu DORULA, J.: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. Slavica slovaca 3, 1968, s. 333.

v uvedenom význame („počas, v čase“: *pod omšou, pod kázňou*; ide zväčša o slová zo sféry náboženského života). Aj A. Bernolák uvádza spojenie *Pod Kázňu*: inter concionandum, sub concione, unter der Predigt [Slowár II, 919].

Latinské spojenie *sub poena* často stretáme v takejto citátovej podobe aj v slovenskom kontexte (*a kdo/bi toto dokonani zrussil, sub poena fl. 12, ktera/bi stranka zrussila, to abi sluzni dworski exequoval. ... a/druheg stranke odal* — Gánovce [Spiš] 1645; v texte sú, ako vidieť, aj niektoré české jazykové prvky). Príkladov by sa dalo uviesť mnoho. Popri výške peňažitej pokuty (najčastejší prípad) sa pri tomto spojení niekedy bližšie špecifikuje iný druh pokuty (napr. *sub poena calumniae, sub poena emendae linguae* a pod.), na ktorý sa však tiež viazala určitá peňažitá sankcia. Pravda, slovo *poena* sa vyskytuje v slovenskom kontexte nielen v spojení *sub poena*, ale aj samostatne. Často sa však príliš zreteľne uvedomoval jeho latinský pôvod (zväčša ho používali pisári dobre ovládajúci latinčinu), o čom svedčí nielen zachovávanie citátovej podoby *sub poena*, ale aj latinské pádové koncovky pri jeho skloňovaní v slovenskom kontexte²: *vziať poenam* (Liptovský Mikuláš 1630) a pod. Máme však aj doklady, ktoré hovoria o pevnejšom začlenení sa tohto slova do slovenskej slovnej zásoby (do jej knižnej vrstvy) 16.—17. storočia, na čo by poukazovalo nielen skloňovanie tohto slova podľa príslušného vzoru slovenských podstatných mien a používanie slovakizovaného spojenia *pod poenou* miesto *sub poena* (*byť trestaný zvrchu menovanou poenou fl. 12; pod poenou zvrchu menovanou* — Partizánska Ľupča 1579), ale aj jeho občasné hláskové prispôsobenie na *pena* (*a gdy by starszy Towarysz ynich Towaryszuch sznewazyll aneb nečo zawinyll, yeho pena ma byty dwe Funtuw woszku* — Sabinov 1681 [prepísané z predlohy z roku 1566]; porovnaj aj poľské *pena* doložené v tomto význame zo 17. storočia³).

Popri podst. menách *pokuta, biršag, štrof* sa, pravda, bežne používajú aj slovesá *pokutovať, biršagovať (biršiagovať), štráfať (štrofať, štrófať), poštráfať (poštrofať)*. Od slovesa *štráfať (štrofať)* sa v textoch zo 16.—18. stor. nachádza aj odvodené slovesné podst. meno *štráfanie* (*štrofanie; zato sstroffany a birssagu neugdu* — Muráň 1585, *pod strofanjm [strofanjm] gedem zlaty* — Štítnik 1610), niekedy sa vyskytuje aj nem. podoba *štrafung* (= potrestanie; Banská Bystrica 1639) a podľa nej aj slov. *trestun(e)k* (Dubnica 1770).

Z písomností 16.—18. storočia z celého územia Slovenska je známe ďalej sloveso *kárat* (= trestať, popri tiež doloženom význame napo-

² O prípadoch tohto druhu pozri bližšie v citovanom príspevku, s. 334 a n.

³ Pozri RECZEK, S.: Podręczny słownik dawnej polszczyzny, wyd. 1. Wrocław-Warszawa-Kraków. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1968, s. 317.

mínať“, ktorý sa inak často vyjadruje slovesom *karhať*), vyskytujúce sa najmä v písomnostiach náboženského obsahu (*byť káraný právom mestským* — Partizánska Ľupča 1569, časté v Cantus Catholici z roku 1655 i v rozličných kázňach zo 17.—18. storočia, kde sa používa zväčša vo význame „prísne, tvrdo trestať“). Ale podst. meno *kára* (ako ani podst. meno *trest*) nie je v písomnostiach zo 16.—18. storočia doložené. Vyskytuje sa len od slovesa odvodené podst. meno *káranie* (napr. v texte z Levoče z roku 1658; porovnaj aj *trestať* — *trestanie*) a podst. meno *karnosť* (= trestanie, potrestanie, trest), doložené zo 17. storočia tiež z východného Slovenska (porovnaj aj poľské *karność*: *dawame gym mocz... nas do karnostzy sweg wzgaty a karaczy* (Bardejov 1668), Prešov 1675: *karnosť oddať, uložiť karnosť na niekoho, dať sa do karnosti* (= dať sa k dispozícii trestnému konaniu; v spomínanom texte zo Sabinova z roku 1681 sa v tomto význame používa spojenie *dať sa do kartania*); v tomto texte popri slove *karnosť* býva i sloveso *kartať*, *pokartať* = trestať, potrestať, i slovo *štrof*, *štruof*. Sloveso *kartac*, *pokartac* (= trestať, potrestať) a odvodené podst. meno *kartaňe* (= pokuta, potrestanie), *pokartaňe* (= potrestanie, trest) je zo 17.—18. storočia z východného Slovenska dobre doložené v textoch administratívno-právnych i náboženských: *Zadnemu Towaryszy nedosswoleno gest w/robotny den yeden ku druhemu dla zabawky chodit, pry kartanym yeden Funtt wozku* (Sabinov 1681 [prepísané z textu zo Sabinova z roku 1566]), *Pán Buoh poprobuje szprawodliwoho, A bezbosnoho barz-nyenávidzi, Pustsi na zlich nyevernich z Trúna szvoho Hrozně pokartányé jak dists huszti, Kartá jich z ohnyom, povetrém u hnyeve* (z kalvínských tlači: Svetoho Dávida králya... Šoltári, Debrecen 1752).

V niektorých textoch zo 17.—18. storočia sa používa aj sloveso *karhať* vo význame „trestať; pokutovať“: *Ytem který by do hagneho do-bitok hnaly, tim sstroffom magi karhani bytj* (Štítinik 1610), *boh karhá hroznými pligami a metlami* (text nábož. žánru z roku 1708 zo západo-slovenskej oblasti).

V nárečovej starej češtine je doložená podoba *kardati*, *kardanie* (J. Vodňanský, Lactifer, Plzeň 1511⁴) vo význame „karhať“, „trestať“. Je to iste povšimnutiahodná súvislosť dvoch od seba najviac vzdialených okrajových nárečí slovenského a českého jazyka. Všetky tieto slová — *kartať/kardať*, *karhať* — súvisia so slovesom *kárať* formálne i významovo; spoluhlásky *t*, *d*, *h* sú tam pravdepodobne vložené alebo analogické.⁵

⁴ Podľa GEBAUER, J.: Slovník staročeský 2. 2. nezmenené vyd. Praha, Academia 1970, s. 20, 21.

⁵ Možno sú, pravda, aj iné výklady. Porov. SŁAWSKI, F.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 2. zv. 1. wyd. Kraków 1958—1965, s. 71—72.

V Žilinskej knihe z roku 1473, písanej po česky so slovakizmami, najmä s mnohými slovenskými právnymi termínmi, sa používa sloveso *pokázati* aj vo význame „potrestať.“⁶ V písomnostiach zo 16.—18. storočia zo stredného a západného Slovenska je dobre doložené slovo *kázeň*, a to aj vo význame „väzenie, väznica“ (*vsadiť, dať, oddať do mestskej kázne a pod.*).

Ďalším slovom domáceho pôvodu, ktoré sa používa i v takom význame ako slovo *pokuta*, je slovo *vina*. Slovo *vina* je však v tomto dávno zaniknutom význame („pokuta“) doložené zriedkavejšie, a to z oblasti západného a stredného Slovenska zo 17. a 18. storočia. Slovo *vina* vo význame „pokuta“ sa napríklad často vyskytuje v artikuloch pre súkennícke cechy, ktoré vydáva na žiadosť eberhartských remeselníkov [ide o Eberhart pri Šamoríne na Žitnom ostrove, dnes Malinovo v okrese Bratislava-vidiek] ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepchény a ktoré sú datované v Bratislave 19. sept. 1675 (fotokópia v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV v Bratislave). Slová *pokuta* a *vina* sa tam používajú striedavo v rovnakých významoch i v rovnakých spojeniach (*bude trestany Mistrovsku winu — bude trestany pokutu Mistrovsku, pod pokutu Mistrovsku — pod Mistrovsku winu*). Slovo *vina* bolo teda ešte v 17.—18. storočí v slovenčine známe aj vo význame „pokuta“, „potrestanie“.

Slová bán (bán) a baňa v slovenských chotárnych názvoch

MILAN MAJTÁN

Medzi charakteristické, špecificky slovenské slová patria obidve, *bán* (*bán*) i *baňa*.

Slovo *bán* (*bán*) sa ako apelatívum vyskytuje iba v stredoslovenskej jazykovej oblasti. V ostatných slovenských nárečiach ani v iných slovenských jazykoch ho nenachádzame. Slovník slovenského jazyka (1, A-K, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 69) hodnotí slovo *bán* (*bán*) ako nárečové, zdá sa však, že by bolo primeranejšie pokladať ho za spisovné, ako sa to ukázalo pri ďalšom rozbere [Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 1, 1967, s. 103—104].

⁶ Pozri aj RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, s. 437.

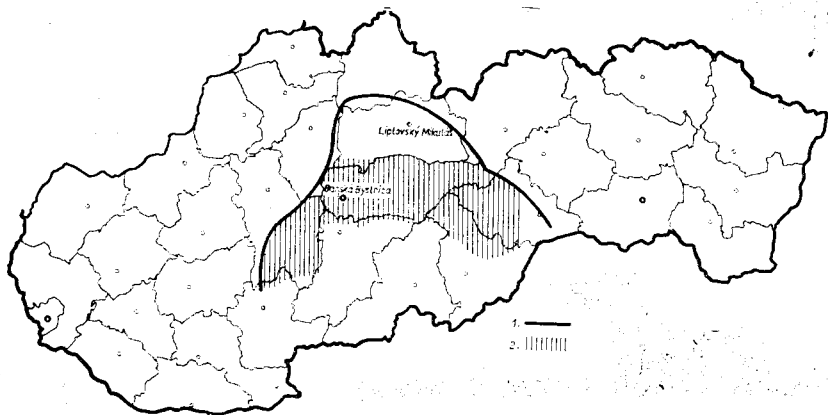
V slovenských chotárnych názvoch sa slovo *báň* (*bán*) využíva na stredoslovenskom jazykovom území bývalých stolíc Tekovskej, Zvolenskej, Liptovskej, Oravskej, Novohradskej a Gemerskej, najfrekventovanejšie je na okolí Novej Bane, Žiaru nad Hronom, Banskej Bystrice, Brezna a Revúcej (pozri mapku). Podoby *báň* (61 dokladov) a *bán* (57) sú doložené rovnomerne, deminutívna podoba je *báňik* (39 dokladov). Jednotlivé podoby sa vyskytujú samostatne v jednoslovných neodvodnených názvoch, ako sú *Báne*, *Báňik*, *Báňiky*, v predponových názvoch ako *Vrchbán*, *Vrchbány*, v predložkových názvoch ako *Na báni*, *Na báňoch*, *Pod bánom*, *Pod Miškovým bánom*, *V Báňikoch*, *Za bánom*, ale najčastejšie vo viacslovných názvoch, ako sú *Čierne bány*, *Dolný báň*, *Feťerský bán*, *Hrudkoje báň*, *Jedľový bán*, *Kňazov bán*, *Konôpkov báň*, *Králikove báňiky*, *Predné báne*, *Rovný báň*, *Siaty bán*, *Strmý báň*, *Suchý báň*, *Šípkeje báň*, *Trnkov báň* a *pod*.

Dôkladná etymologická analýza ukázala, že slová *báň* a *baňa* významovo súvisia so starým slovanským slovesom **batati* „biť“. Významovo blízke sú aj ďalšie slovenské nárečové slová, a to východoslovenské *batoň* „bič“ a stredoslovenské *batina* „kyjak, palica“. Vznikli zo slova *bat* „kyjak“, ktoré poznáme z ruštiny, zo srbochorvátčiny a zo slovinčiny.

Slovo *batina* sa v slovenských slovníkoch neuvádza, je pomerne neznáme, ale možno ho s úspechom využiť aj pri výklade slova *báň*. Poznám ho z rodného nárečia (Priekopa, okr. Martin) vo význame „kyjak, palica“. V Slovenskej reči na výzvu redakcie Zbierajme zriedkavé slová a výrazy (7, 1938—1939, s. 1—2) uverejnili dva doklady na slovo *batina*. Prvý je z Turca od P. P. Zgútha [Nárečové slová a výrazy. Turiec. Slovenská reč, 7, 1938—1939, s. 290]; slovo *batina* sa v ňom vykladá ako „hrubá palica, často i odtatá haluz“ a dokladá spojením *Daj mu batinou poza väzi!** Druhý doklad je z Prievidze od J. Vavra [Nárečové slová a výrazy. Prievidza. Slovenská reč, 9, 1941—1942, s. 27]; slovo *batina* sa vykladá ako hrubá palica, napochytie odtatá“ a dokladá sa vetou *Uboý ho porjadnou batinou, diu dušu nevypustou*. V kartotéke nárečového slovníka sme našli ďalší doklad na slovo *batina* z Koštian, okr. Martin s výkladom „hrubá palica, odtatá haluz“ v kontexte *Nože ho tou batinou*. V kartotéke Vážneho slovníka turčianskych nárečí, ktorá je uložená v jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, sa slovo *batina* kvalifikuje ako všeobecne (v Turci) rozšírené a je tam doklad z Priekopy *tak ta tou batinou viochmátam*. Slovo poznajú aj kolegovia z Turca (Ležiachovo — A. Ferenciková) a od Prievidze (Diviacka Nová Ves — A. Pršo). Na základe uvedených informácií a dokladov možno slovo *batina* pomerne presne lokalizovať do Turca a do hornej Nitry.

Približne rovnaký význam má aj srbochorvátske slovo *batina*, napr. v prísloví *svaka batina ima dva kraja* (= palica má dva konce). V srbochorvátčine existuje aj základné sloveso *batati* „biť“ aj od slova *batina* odvodené *batinati* „biť palicou“.

* Znakom *u* sa označuje obojperné *v*.

Slovo *baňa* v slovenských chotárných názvoch. 1. hranica výskytu, 2. najfrekventovanejšie doloženie.

Ľudová etymológia spája slovo *baňa* priamo so slovom *rúbanisko* (*rúban-isko*).

Slovo *baňa* má celoslovenský charakter. V chotárných názvoch sa vyskytuje rovnomerne po celom Slovensku (više 100 dokladov), a to nielen ako pomenovanie miesta, kde sa doluje ruda alebo uhlie, ale častejšie ako pomenovanie miesta, na ktorom sa získavajú, ťažia rozličné druhy kameňa, ako kremeň, čadič, bridlice, pieskovec (= kameňolom), štrk (= štrkovisko), piesok (pieskovisko, pieskovište), hĺina (hliník, hlinisko, hlinište) a pod. V názvoch vystupuje samostatne, napr. *Baňa*, *Bane*, *Banička*, v predložkových názvoch ako *Nad baňou*, *Medzi baňami*, *Vyše kamennej bane*, *Za Vancákovou baňou* a v zložených názvoch, ako sú *Červená baňa*, *Kišova baňa*, *Sivé bane*, *Stará baňa*, *Števkova baňa* a pod. Niekoľko dokladov je na spojenie *Kamenná baňa*, pri ktorom ide o spätné prevzatie z maďarčiny (*kőbánya* = kameňolom).

Viac ako 30 dokladov zo stredného a z východného Slovenska máme na názvy typu *Banisko*, *Banište*, *Bánisko*, *Bánište* (vo viacerých hláskových variantoch), ktoré v zásade označujú miesto, kde bola dakedy baňa alebo baň. Ľudová etymológia spája v niektorých prípadoch tieto názvy so slovom *bahno* (*baniská* < *bahniská*).

V chotárných názvoch sa využívajú aj odvodené prídavné mená *ban-ský* a *bánsky*, pri ktorých sa bez podrobnejšieho poznania mimojazykových súvislostí nedá vždy presne určiť, či sú odvodené od slova *baňa*, alebo od slova *baň*. Tieto prídavné mená sa vyskytujú vo viacslovných názvoch ako *Banská dolina*, *Banská lúka*, *Banský jarok* (pramení v

báňoch), *Banský grúň*, *Banský potok*, *Banský vrch* a pod., ale aj v jednoslovných názvoch typu *Banská*, *Banské/Banskô*, *Banský*, *Bansko* (podľa mesto), ktoré vznikli vypustením určovaného člena, v predponových názvoch typu *Podbanské* a v predložkových názvoch typu *Nad banským*. S deminutívom *banička* súvisia názvy *Baničné/Baničnô*, *Banično* (z *Banična*).

Napokon možno ešte upozorniť na staré, ale v ľudovej reči známe podoby názvov zamestnania *baniar*, *baniaš* (maď. *bányász* — baník), doložené v chotárných názvoch *Baniarka*, *Baniarska*, *Baniaška*.

Poukazom na výskyt slov *báň* a *baňa* v slovenských chotárných názvoch sme chceli upozorniť aj na to, aký užitočný môže byť materiál zachovaný v týchto názvoch aj pri širšie slavisticky a etymologicky orientovaných analýzach slovenskej slovnej zásoby.

Literatúra:

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 48.

ONDRUŠ, Š.: Význam a pôvod slov *báň* — *baňa*. Slovenská reč, 36, 1971, s. 12—19.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1, A — J. I. izd. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971, s. 120—121.

Ks

ROZLIČNOSTI

Lobby, rugby — lobbista, rugbista

Pri zaradovaní slov cudzieho pôvodu alebo slov odvodených z nedomácich slovotvorných základov do lexikálneho systému spisovnej slovenčiny sa občas môžeme stretnúť so zaujímavým úkazom: k tvarovo nehybnému, amorfnému, nesklonnému substantívu, ktoré sa končí na *-y*, treba pridať slovotvornú príponu začínajúcu sa na *-i*. Tento problém sa musí riešiť predovšetkým v pravopisnej sústave, niekedy však zasahuje aj do oblasti výslovnosti.

O podobnej otázke sa už v našej jazykovednej literatúre písalo (L. Dvoň, „Maccarthyzmus“, či *maccarthizmus?*, SR, 26, 1961, 251–252; J. Sabol, *Netty — príď. meno Nettyn?*, SR, 31, 1966, 190–191). K opätovnej poznámke o tejto veci nás priviedla veta, ktorú sme našli v denníku Pravda z 3. XI. 1971: *Lobbysti zbrojného priemyslu v NSR*.

Slovo *lobbista* je utvorené od anglického výrazu *lobby* („predsieň, foyer, kuloár“) pomocou slovotvornej prípony *-ista*. Známejšiu dvojicu podobného typu tvoria napr. slová *rugby — rugbista*. Pri spojení zakončenia uvedeného nesklonného pomenovania (*-y*) so slovotvornou príponou začínajúcou sa na *-i* vzniká istá morfeematická „konkurencia“, napätie a pre používateľa jazyka otázka, ktorej podobe dať prednosť. Obidve samohlásky totiž nemôžu stáť vedľa seba, lebo slovenčina hiat nepripúšťa. Pri písaní týchto a podobných prípadov sa musí z dvojice slovotvorný základ — slovotvorná prípona dať jednoznačne prednosť abstraktnejšej podobe, t. j. podobe slovotvornej prípony.

Správne budú teda tvary *lobbista, rugbista*, nie *lobbysta, rugbysta*. Slovotvorným základom sa tu vlastne stávajú časti *lobb-* a *rugb-*, ku ktorým sa pridáva prípona *-ista*. Možno tu pripomenúť, že úplnosť podoby základov slova sa naruša aj pri cudzích slovách, ktoré sa končia na inú samohlásku ako na *-y*: *kanoé — kanoista; Missouri — Missourčan, missourský; Odense — Odensan, odenský* a pod.).

Kvôli úplnosti pripomíname, že výslovnostná problematika prichádza do úvahy vtedy, keď sa pred domácou odvodzovacou alebo gramatickou príponou začínajúcou sa na *-i* vyskytuje v cudzích slovách (alebo v slovách cudzieho pôvodu) daktorá zo spoluhlások *d, t, n, l*. V takýchto prípadoch dochádza k zákonitej alternácii *d/d', t/t', n/n', l/l'*. Tvary typu *Nettinka, Nettin, Dollička, Dollin* (utvorené od základov *Netty, Dolly*) treba vyslovovať s mäkkým *t, l*: *Nettinka, Nettin, Dollička, Dollin*.

J. Sabol

Chladnička — ľadnička — mraznička

V Jazykovej poradni IV (Bratislava 1966, 32—33) vysvetľuje význam dvojice slov *ľadnička* — *chladnička* J. Horecký. Konštatuje, že hoci obidve slová sú v spisovnej slovenčine správne, t. j. utvorené podľa zákonitostí, ktoré platia pri tvorení slov v slovenčine, jednako môžeme zistiť, že slovo *ľadnička* sa postupne stráca z nášho používania a na jeho miesto nastupuje slovo *chladnička*. Podľa J. Horeckého slovo *chladnička* nadobudlo prevahu nad slovom *ľadnička* nielen preto, že sa v nej nevyrába ľad, ale chlad, lež aj preto, že sa vhodnejšie zaraďuje do skupiny odborných názvov istého technického odboru.

V Nedeľnej Pravde (9. apríla 1971, str. 25) sme sa stretli s ďalším slovom zo skupiny odborných názvov tohto technického odboru. Ide o slovo *mraznička* v tomto kontexte: *Stolitrová mraznička Calex M — O — 50*. Ide o nové slovo, ktoré je v spisovnej slovenčine ústrojné. Možno na ňom ukázať dynamickosť slovnej zásoby slovenčiny i to, ako sa technický pokrok odráža v slovnej zásobe nášho spisovného jazyka.

Podstatné meno *mraznička* je odvodené slovo, je utvorené takým istým slovotvorným postupom ako slovo *chladnička*. Substantívom *chladnička* pomenúvame v spisovnej slovenčine prístroj na chladenie (obyčajne na chladenie pokrmov), napr. *elektrická*, *plynová chladnička*. Za správne treba pokladať aj podstatné meno *ľadnička*, ktorým sa pomenúva prístroj na výrobu ľadu. Okrem týchto dvoch slov vzniklo v súvislosti s technickým pokrokom i nové podstatné meno *mraznička* s významom „prístroj na úschovu zmrazených potravín“. Zatiaľ čo slová *chladnička* a *ľadnička* sa uvádzajú aj v Slovníku slovenského jazyka, substantívum *mraznička* SSJ neregistruje. Ako sme už povedali, nové slovo *mraznička* je utvorené správne a výstižne sa ním označuje zariadenie na úschovu zmrazených tovarov (potravín). Preto ho možno pokladať za obohatenie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

1000 poučení zo spisovnej slovenčiny

Poznámky z okruhu jazykovej kultúry sa stále uverejňujú v jazykovedných časopisoch, sú roztrúsené i v našej dennej tlači, resp. v týždenníkoch, ale sú-

borne vyšli iba v knižných zväzkoch Jazyková poradňa (I-V, Bratislava 1957—1968). A teraz [koncom roka 1971] ich Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave ponúka v novej podobe, veľmi praktickej zo stránky obsahovej i vonkajšej. Nová knižka *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* má užší pozdĺžny formát, možno povedať vreckový. Strán je 327.

Obsah tvoria poznámky o najbežnejšie používaných jazykových prostriedkoch. Poučenia sú krátke, stručné a štylizované tak, aby im porozumel každý priemerne vzdelaný používateľ spisovného jazyka. Isteže, do 1000 poučení nemožno zahrnúť všetko, na čo by sa žiadalo upozorniť vzhľadom na súčasný stav jazykovej kultúry u nás, resp. na stav poznania a používania našej mate-rinskej reči. Pravda, číslo 1000 sa nekryje s počtom jazykových prostriedkov, o ktorých sa v publikácii hovorí. Tých je v nej oveľa viac a všetky sú zaradené do poradia podľa abecedy. Číslami sú označené iba výrazy, pri ktorých je text s poučením. Ostatné sú označené čiernou bodkou a majú pri sebe odkaz na heslo, kde sa o nich možno poučiť. Heslá, ktoré predstavujú správny, odporúčaný tvar, sú vysádzané polotučným písmom. Grafická úprava je celkove prehľadná, takže pomáha čitateľovi orientovať sa v knižke čo najchyt-rejšie a najpohotovejšie.

Pri výbere tém rozhodujúce bolo zrejme hladisko spoločenských jazykových potrieb. Kolektív 36 autorov, zväčša pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, ale aj vysokých škôl pod vedením odborného redaktora publikácie G. Horáka nezabudol vari ani na jeden okruh, v ktorom sa používa spisovný jazyk. A tak v knižke nájdú poučenie novinári, rečníci, televízni a rozhlasoví hlásatelia, pracovníci v rozličných odvetviach prírodovedných aj humanitných, v priemysle, v rozmanitých službách, v administratíve a i.

V poučeniach sa autori dotýkajú všetkých jazykových plánov. Vysvetľujú vecné významy pomenovaní, najmä takých, ktoré si ľudia nesprávne zamieňajú podľa zvukovej podoby (napr. *kapat* — *kvapkať*); upozorňujú na viacero vý-znamov pri často používaných slovách (napr. *operatívny*: 1. chirurgický zá-krok, 2. premyslený postup pri práci); poučajú o významoch viacslovných po-menovaní, ktoré nie sú bežne známe (napr. v niektorých ľudových frazeolo-gických jednotkách); poučajú o tom, ako sa rozširuje pôvodný význam slova (napr. starým právnickým pomenovaním *obiida* sa v ľudovej reči označuje krivda, neprijemnosť); odrádzajú od používania nesprávnych výrazov, prenika-júcich do slovenčiny z iných jazykov a zatláčajúcich domáce prvky (napr. *zadržat* *schôdzku* namiesto správneho *konať schôdzku*).

Čitateľ sa dozvie aj o štylistických vlastnostiach jazykových prostriedkov (*ryby berú*), o žartovných a ironických pomenovaniach (*holičská minútka*), o ich účinnosti, ale aj o potrebe používať ich s mierou, o ich nezvyčajnosti (*mať zelenú* — v motorizme, *lavička ešte nedozrela* — pri hokejovom zápase), o slangových výrazoch a pod.

Poukazuje sa i na nelogické slovné spojenia (*divácky film*), na veľavravnosť (*počet prestonaných kalendárnych dní pracovnej neschopnosti*), na nad-merné, ale z druhej strany aj na účelné používanie skratiek, značiek, skratko-vých a značkových slov, na tzv. parazitné a zbytočné slová v reči (príčasté *áno*, prídavné mená *senzačný*, *pekelný*); na zložitú a pritom farbavú jazykovú konštrukcie (*dokončenie opráv bolo prevedené*).

Nechýbajú ani poučenia o používaní nárečových výrazov, prevzatých slov a ich domácich ekvivalentov (*brojler* — *pečenáč*), kalkov čiže doslovných prekladov z cudzieho jazyka (*obdržať* namiesto *dostať dačo*), o zdomáčňovaní slov a pod.

Vysvetľuje sa, ako v súčasnom jazyku vznikajú nové pomenovania, ktoré sa utvárajú podľa živých a produktívnych slovotvorných modelov (*obslužné*, *Mesiačan*). Pritom si hodno všimnúť upozornenie, že slovotvorné postupy vlastné spisovnej slovenčine platia i pre oblasť expresívnych pomenovaní (*stavbárčina*, nie *stavbarina*). Pozornosť sa venuje i tvoreniu slov skladaním, hybridným zloženinám (*mikropoznáмка*), mechanickým zrazeninám (*huránadsenec*), i tendencii tvoriť z viacslovných pomenovaní jednoslovné (*hokejová palica* — *hokejka*) a určuje sa štýlová príslušnosť týchto výrazov.

Bohato je zastúpená najmä terminológia odborov, o ktorých sa často píše v dennej tlači. Čitateľ si napr. môže spresniť vedomosti o významoch termínov, ktoré sa v praxi často stotožňujú (*ropa* — *nafta*). Vari najviac poznámok s touto tematikou sa dotýka športovej terminológie.

Pokiaľ ide o tvaroslovie, možno sa dočítať o všetkých slovných druhoch, a to nielen o tvaroch slov, ale aj o ich gramatických významoch a ich stylistickej funkcii. Poukazuje sa na vplyvy cudzích jazykov pri predložkových spojeniach a pri slovesných väzbách, na kríženie väzieb, na presah väzby. Pri daktorých slovách, napr. citoslovciach, sa určuje ich vetnočlenská platnosť. Ani syntaktická oblasť nie je teda v úzadí. Pamätá sa i na správne poradie slov vo vete.

V knižke sú aj pripomienky týkajúce sa spisovnej výslovnosti a pravopisu.

Okrem cenného obsahu knižky chceli by sme vyzdvihnúť netendenčnosť stanovísk napr. k výpožičkám z iných jazykov. I keď sa v daktorých poučeniach odrádza od výpožičiek naozaj nepotrebných (*perná chvíľa* namiesto *horúca chvíľa*), uznávajú sa také výpožičky, ktoré sa v spisovnej reči ustálili a sú utvorené na základe slovotvorných postupov bežných aj v spisovnej slovenčine.

V mnohých poučeniach je zreteľný aj spoločenskovo výchovný zámer. Nabádajú k spoločenskej primeranosti pri využívaní jazykových prostriedkov (napr. neodporúča sa používať zámeno *on*, *ona* pri odkazovaní na prítomnú osobu). Výchovnú funkciu v tomto zmysle spĺňajú najmä stylistické hodnotenia jazykových prostriedkov.

Ak by sa v budúcom vydaní knižky bežnému čitateľovi sprístupnilo ešte tých niekoľko jazykovedných termínov, ktoré ostali nevysvetlené — inak sa vždy vysvetlia v zátvorke — (napr. *expresívny* v poučení č. 1, *klišéovitý* v č. 10, *funkčný* v č. 855), neostalo by v nej nič nezrozumiteľné.

Knižka je prístupná každému, má tú najširšiu použiteľnosť, no osobitne upozorňujeme na ňu učiteľov. A to nie iba učiteľov slovenského jazyka, ale všetkých. V 1000 poučeniach získajú cenný materiál na priamu i nepriamu jazykovú výchovu mladého pokolenia.

V. Betáková

SPYTOVALI STE SA

Skladné a ložné. — J. M. z Bratislavy: „Márne som hľadal v Slovníku slovenského jazyka slovo *ložné*, ktoré veľmi potrebujem. (Našiel som iba prídavné meno *ložný*.) Napíšte mi, čo by toto slovo malo znamenať a prečo nie je v SSJ? Ako sa jedným slovom nazýva poplatok napr. za uloženie dosák, tehál ap.?”

V lístkovom materiáli Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, podľa ktorého sa koncipoval Slovník slovenského jazyka, je dobre doložené adjektívum *ložný* v spojeniach *ložný priestor*, *ložný tlak*, *ložná stena* atď., ale na substantivizované prídavné meno *ložné* je iba jediný doklad: *ložné (lecticale)* — maď. *párber*. Doklad je z príručky V. Fajnor — A. Záturecký, *Právnický terminologický slovník* (ide o staršiu príručku z roku 1921).

So zreteľom na latinské slovo *lecticale* a na domáce slová podobne utvorené ako slovo *ložné* usudzujeme, že toto slovo môže mať význam „poplatok za skladovanie, ukladanie“ (porov. staršie *nájomné* = poplatok za nájom, *vstupné* = poplatok za vstup; novšie *obslužné* = poplatok za obsluhu, *rýchlostné* = príplatok za rýchlosť atď.). Pozoruhodné je, že podoba *ložné* už nie je v novšom Právnickom terminologickom slovníku (Bratislava 1953), a ako sa správne konštatuje v liste, nezaznačuje ju ani Slovník slovenského jazyka. Súvisí to zrejme s tým, že je nedostačujúco doložená v lístkovom materiáli. Ale to je iba vonkajšia, formálna príčina. Základnú príčinu treba vidieť v tom, že samostatne nejestvuje odvodzovací základ, z ktorého by bola odvodená podoba *ložné*. Spisovná slovenčina totiž nemá bezpredponové sloveso *ložiť*, ani tzv. deverbatívne substantívum od neho. Vo význame „dávať na nejaké miesto, ukladať“ používa sa sloveso *klásť*. V odbornej literatúre sa však používa prídavné meno *ložný*, napr. v spojeniach *ložná miera*, *ložná operácia*, *ložná plocha*, *ložná technika*, *ložné zariadenia* atď., ba vyskytuje sa aj slovesné podstatné meno *loženie* a vysvetľuje sa ako „nakladanie, vykladanie, prekladanie manipulačných jednotiek“ (pozri A. Petrovský, *Slovník železničnej prepravnej prevádzky*, Bratislava 1969, s. 406). Z toho vyplýva, že ide o súhrnný názov pre všetky činnosti uvedené v definícii termínu *loženie*. Pre poplatok za tieto operácie by sa mohol do odbornej terminológie zaviesť názov *ložné*.

Aby sme mohli uspokojivo odpovedať aj na poslednú časť otázky, uvádzame, že Slovník slovenského jazyka IV, 89 zachytáva substantivizované prídavné meno *skladné* (= poplatok za úschovu v skladiisku). Sme presvedčení, že je to výraz, ktorý hľadá aj pisateľ listu.

I. Masár

Písanie bodky za doplnenými údajmi v tlačivách. — M. K. z Filakova: „Obraciam sa na Vás s prosbou, aby ste mi vysvetlili písanie interpunkčného znamienka (bodky) na úradných tlačivách, napr. v triednych knihách, v triednych výkazoch a pod. Zaujímalo by ma, či za menom žiaka, dátumom a miestom narodenia, okresom, národnosťou, štátnou príslušnosťou, menom, zamestnaním, bydliskom otca i matky atď. treba všade dávať bodku.“

Pravidlá slovenského pravopisu ani iné normatívne príručky sa o písaní bodky za doplnenými údajmi osobitne nezmieňujú. Zmieňujú sa iba o písaní bodky v nadpisoch a nápisoch typograficky (t. j. tlačou) osobitne upravených. V týchto prípadoch bodku za nadpismi a nápismi nepíšeme. Bodka sa však nepíše ani za doplnenými údajmi v rozličných tlačivách, nie je teda potrebná ani za údajmi v triednych knihách, výkazoch, na vysvedčeníach a pod. Výnimkou je len písanie bodky za radovou číslovkou. Pri dopĺňaní údajov do všetkých tlačív, teda aj do triednych kníh a výkazov, treba mať na zreteli, že iným typom je napísaný doplnený údaj a iným typom je vytlačená predtlač a že členenie v texte sa naznačuje už postavením údajov v samostatnom riadku. Okrem toho písanie bodky za každým doplneným údajom by nebolo vhodné ani z estetického hľadiska (veľa bodiek na tlačive pôsobí rušivo).

M. Považaj

Manželia Pyšní i manželia Pyšnovci. — K. Jakubovič, korektorňa tlačiarne Svornosť, n. p., Bratislava: „Poradte nám, aké tvary budú mať v množnom čísle priezviská *Holí, Pyšný, Tvrďý*. Keby sme dôsledne aplikovali poučku Pravidiel slovenského pravopisu (§ 71, bod 8), že na označenie rodinných príslušníkov používame tvary na *-ovci*, dostali by sme deformované tvary, s ktorými by nositelia týchto mien nemuseli súhlasiť.“

Priezviská *Holí, Pyšný, Tvrďý* sú od pôvodu adjektíva. Tieto prídavné mená ani v novej funkcii nestrácajú svoje slovnodruhové vlastnosti, preto sú v množnom čísle korektné podoby *manželia Holí, bratia Pyšní, súrodenci Tvrďí*. Množné číslo adjektíva sa teda využilo na utvorenie súhrnného pomenovania príslušníkov rodiny. Pravdaže, okrem toho, že pôvodné prídavné mená sa vo funkcii priezviska správajú celkom ako adjektíva, môžu sa používať aj ako základové slová na utvorenie súhrnných názvov rodinných príslušníkov pomocou prípony *-ovci*. Preto pokladáme za správne aj podoby *Pyšnovci, Holovci, Tvrďovci*. Prípona *-ovci* je totiž v spisovnej slovenčine základným slovotvorným prostriedkom na tvorenie súhrnných pomenovaní príslušníkov rodiny. Navyše ide o prostriedok bez štylistického príznaku (prípona *-ovci* je neutrálna), a tak prípadné výhrady nositeľov priezvisk typu *Tvrďovci* treba odmietnuť ako subjektívne a jazykovo neodôvodnené.

Okrem paragrafu Pravidiel slovenského pravopisu, na ktorý sa odvoláva náš pisateľ a v ktorom sa uvádza iba veľmi stručné pravidlo o tvorení názvov rodinných príslušníkov príponou *-ovci*, píše sa o tomto probléme podrobnejšie napr. v Jazykovej poradni IV (Bratislava 1966, 203—204). Súhrnné pomenovania typu *Holovci* sa tu pokladajú za celkom bežné v hovorovej reči.

I. Masár

Nadväznosť, nie náväznosť. — J. Mieška z Lučenca: „V pravopisnom a gramatickom slovníku Pravidiel slovenského pravopisu nie je uvedené slovo *náväznosť*. Bežne sa používa v spojení *náväznosť účtovných údajov* (napr. v rozličných druhoch alebo riadkoch účtovných výkazov). Keďže uvedené slovo nie je v pravopisnom slovníku, mnohí si tvoria zaň náhradu a používajú slovo *nadväznosť* utvorené od slovesa *nadviazať*. Čo je správne?“

Slovo *náväznosť*, ale ani slovo *nadväznosť* naozaj nenájdeme ani v Pravidlách slovenského pravopisu, ani v Slovníku slovenského jazyka. Napriek tomu s obidvoma slovami sa dnes často stretávame v hovorených i písaných prejavoch. Sú to novotvary, ktoré sa vo väčšej miere začali používať až v ostatnom čase. V SSJ III nájdeme však slovesá *naviazať* a *nadviazať* (nedok. *nadväzovať*). Sloveso *naviazať* má tento význam: viazaním zhotoviť, pripraviť istý počet niečoho. V SSJ sa ďalej uvádza, že sloveso *naviazať* sa niekedy používa nenáležite namiesto slovesa *nadviazať* napr. v týchto spojeniach: *naviazať spojenie, naviazať na národné tradície*. Sloveso *nadviazať/nadväzovať* má tieto významy: 1. priviazaním niečoho predĺžiť; 2. začať rozvíjať, napr. *nadviazať rozhovor, spojenie, diplomatické styky*; 3. vziať si niekoho, niečo za základ, za východisko pre nejakú činnosť, napr. *nadviazať v niečom na svojich predchodcov*.

Z toho, čo sa uvádza v SSJ pri hesle *naviazať*, jasne vyplýva, že podstatné meno *náväznosť* je nenáležité. Podstatné meno *náväznosť* svojím významom totiž odkazuje na sloveso *nadväzovať*, ale slovotvorne akoby súviselo so slovesom *naviazať*. Ako vidno, toto podstatné meno sa významovo nekryje so svojím slovotvorným základom. Napokon v slovenčine nejestvuje nedokonavá podoba od slovesa *naviazať*, nemôžeme teda predpokladať ani potenciálnu existenciu podstatného mena *náväznosť*, ani prídavného mena *náväzný*, ktoré by významovo súviseli so slovesom *naviazať*. Na nekorektnosť podstatného mena *náväznosť* upozornila už v našom časopise V. Betáková [KS 1, 1967, str. 49–50]. Nezmienila sa však o existencii podstatného mena *nadväznosť*. Podstatné meno *nadväznosť* sa významovo viaže na význam slovesa *nadviazať* (vziať si niekoho, niečo za východisko, za základ svojej činnosti). Je utvorené príponou *-osť* z prídavného mena *nadväzný*, a to zasa príponou *-ný* zo slovesa *nadväzovať*. Tento slovotvorný postup je v súčasnej spisovnej slovenčine produktívny, t. j. využíva sa často. Svedčia o tom bežné príklady ako *bojovať* — *bojovný* — *bojovnosť*, *dojť* — *dojný* — *dojnosť*, *nosiť* — *nosný* — *nosnosť*, *plodiť* — *plodný* — *plodnosť*, *preukázať* — *preukazný* — *preukaznosť* atď.

Na otázku nášho pisateľa môžeme odpovedať takto: Z dvojice slov *náväznosť* a *nadväznosť* je náležité iba podstatné meno *nadväznosť*, ktoré je utvorené ústrojne od nedokonavého slovesa *nadväzovať*. Treba povedať, že toto podstatné meno je v súčasnej spisovnej slovenčine potrebné. Vyjadruje, že pomenovaná vec (jav) vychádza z niečoho, nadväzuje na inú (predchádzajúcu) vec alebo jav. Aj v spojení uvedenom v liste treba použiť iba slovo *nadväznosť*, teda *nadväznosť účtovných údajov*.

M. Považaj

Výše 50. výročie? — M. M., Bratislava: „V Nedeľnej Pravde z 10. septembra 1971 (str. 24) som v inzeráte propagujúcom výrobky z polyesterového hodvábu značky Slotera čítala takúto vetu: *Výše 50. výročie výroby slovenského viskózového hodvábu je nerozlučne späté so srdcom Záhoria — Senicou nad Myjavou*. Nezdá sa mi, že by spojenia typu *výše 50. výročie* boli správne.“

V citovanej vete ruší spojenie predložky *výše* s presným časovým určením *50. výročie*. Predložka *výše* sa síce v jazykovej praxi spája s relatívne presným časovým určením, vymedzením, ale práve časové určenie *50. výročie* sa pripojením predložky *výše* stáva neurčitejším, nepresnejším. Porovnajte si tieto

príklady, ktoré sme vybrali zo SSJ [III, str. 307]: *má vyše 70 rokov, čaká vyše hodiny, je tomu vyše roka, vyše šesťdesiatročný človek, vyše hodinová schôdza; Mamenka vyše týždňa posielali Janka každý deň husi pást.* (Ráz.-Mart.)

Väčšina príkladov zo SSJ sa týka vyjadrenia časovej miery, iba dva príklady sú iné, a to: *vyše desať metrákov pšenice* (Bedn.) a *Rozumu majú vyše mnohých diplomatov.* (Vaj.)

SSJ uvádza pri tomto význame ako významový ekvivalent dvojslovný porovnávací výraz *viac ako*: *vyše 70 rokov — viac ako 70 rokov, čaká vyše hodiny — čaká viac ako hodinu.* V spomenutých príkladoch naozaj možno vždy nahradiť predložky *vyše* spojením *viac ako*. Ak to skúsime urobiť vo vete citovaného inzerátu: *Viac ako 50. výročie... je nerozlučne späté...*, ukáže sa, že v tomto prípade takáto náhrada nie je možná. Bolo by to však možné, ak by sme výraz *výročie* nahradili slovom *roky*: *vyše 50 rokov — viac ako 50 rokov je...*

Pri porovnávaní príslovky a predložky *vyše* s príbuznou príslovkou a predložkou *povyše* zistíme, že ich možno nahrádzať iba v určitých prípadoch, pretože sa sémanticky [významovo] nekryjú. Zhodujú sa napr. v miestnom, ale už nie v časovom význame. Porovnajme si príklady: *vyše cesty — povyšce cesty, vyše dediny — povyšce dediny, vyše čistiny — povyšce čistiny*; priestorová miera: *vyše pása — povyšce pása, vyše kolien — povyšce kolien*; nemožno však povedať: „*povyše 70 rokov, povyšce hodiny, povyšce týždňa*“ atď. Tu vravievame: *dačo vyše hodiny, týždňa* ap.

Môžeme stručne uzavrieť: lakonické vyjadrenie v inzerátoch nesmie byť nesprávne, ani nelogické. Naopak, musí sa usilovať na malom priestore dať čitateľovi maximum informácií.

M. Ivanová-Šalingová

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 6, 1972, číslo 3. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povoľené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.

Cena Kčs 3,—.